

Research Paper

The Role of the Theory of Constructional Perceptions in Allameh Tabataba'i's Theology

Ahmad Savari^{*1} , Ahmadreza Meftah² ¹ PhD in Religious Studies, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.² Faculty Member, Department of Abrahamic Religions, Faculty of Religions and Mysticism, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.[10.22080/jep.2026.30816.1314](https://doi.org/10.22080/jep.2026.30816.1314)**Received:**

December 23, 2025

Accepted:

May 9, 2026

Available online:

May 29, 2026

Keywords:

Theory of constructional perceptions, Religious studies, Allameh Tabataba'i

Abstract

The theory of "constructional perceptions" constitutes a fundamental aspect of Allameh Tabataba'i's thought; however, its independent role within his theological framework has received comparatively limited scholarly attention. The research question examines the role that these credentials play in elucidating the structure of religion, religious rulings, and religious behavior. The objective of this article is to examine perceptions of credibility as a methodological foundation for understanding religion and its relationship with central religious concepts, including obligation and sanctity, legislation, social justice, religious language, and worshipful behavior. The research method employed is descriptive-analytical, utilizing a documentary analysis of Allameh's works. The findings indicate that, from Allameh's perspective, credit perceptions are not merely conventional concepts; rather, they serve as purposeful tools for conveying formative truths that shape human behavior. Shari'at, with its obligations, prohibitions, principles of justice, acts of worship, and religious language, finds its meaning and purpose within the context of these credentials. The conclusion of this research is that credit perceptions constitute the methodological foundation of Allameh's theology, and their analysis necessitates a comprehensive understanding of Sharia, ethics, and social justice. This theory has the potential to offer a comprehensive framework for analyzing the role of religion in both individual and social contexts.

***Corresponding Author:** Ahmad Savari**Address:** University of Religions and Denominations, Qom, Iran.**Email:** Shahab.savari@gmail.com**Tel:** 09104496048

Extended Abstract

1. Introduction

The theory of "constructional perceptions" is one of the most important components of Allameh Tabataba'i's philosophical system and is considered a central pillar in the philosophical explanation of human behavior, values, and laws. This theory seeks to explain how obligations, values, rights, and moral and social duties are formed in the human mind, and how these cognitive structures influence practical behavior and decision-making. Despite the significance of the theory of "constructional perceptions" in moral philosophy and practical epistemology, little attention has been paid to its independent role in Allameh Tabataba'i's understanding of religion—an issue that the present research seeks to address.

Study of Allameh's works shows that Islam, as a guiding system, requires the use of practical constructivist notions in order to achieve its aims. These practical constructs are instruments that make possible the realization of religious conduct, acts of worship, devotional rites, social justice, and moral virtues. Without adopting them, the practical understanding of religion and the implementation of Islamic law would be impossible. From this perspective, "constructional perceptions" are not only significant at the theoretical and epistemic level, but they also form the practical foundations of human moral and religious guidance.

"In Allameh's perspective, religion is a teleological system that connects fixed ontological realities to human behavior through normative (legislative) constructs, thereby enabling the simultaneous guidance of both knowledge and action."

In other words, "constructional perceptions" as an intermediary between the immutable realities of the world and human choices and decisions, and this connection forms the basis for the realization of legal rulings and moral obligations. Concepts such as obligation and prohibition, justice, social relations, the language of religion, and divine guidance all acquire meaning within a framework of normative constructs, and only through a careful analysis of these normative perceptions can a proper understanding of the role of religion in guiding human beings be attained.

Considering this significance the present study seeks to reidentify the place of normative perceptions in 'Allameh Ṭabāṭabā'ī's approach to the study of religion and to demonstrate how the human normative structure is aligned with the legislative aims of religion. This study can provide a basis for a more precise understanding of the relationship between religious knowledge, practical normative constructs, and human moral and social behavior in 'Allameh's thought, as well as clarify the significance of this theory in the fields of religious studies and Islamic moral philosophy.

2. Methodology

This article has been composed by using a descriptive-analytical method, in such a way that first, Allameh's views on "constructional perceptions" were identified in his works, and then they were connected with his approach to the study of religion.

3. Results

The Results of this research is that credit perceptions constitute the methodological foundation of Allameh's theology, and their analysis necessitates a

comprehensive understanding of Sharia, ethics, and social justice.

4. Conclusion

An analysis of the theory of “constructional perceptions” within Allameh Tabataba’i’s intellectual system shows that this theory forms the foundation of his understanding of religion and plays a role that goes beyond merely explaining human behavior.

The classification of “constructional perceptions” and their relation to the study of religion clarifies the place of “constructional perceptions” in explaining religion as a guide for purposive action. Within this framework, the relationship between reality and convention, the function of language in reporting facts and instituting legislative conventions, and the linkage between epistemology and guidance all play pivotal roles. This theory also makes it possible to analyze religious values and ethics. Religious ethics, religious values, and human practical conduct are formed on the basis of these conventions, and the relationship between reason and revelation in Allameh Tabataba’i’s understanding of religion is likewise articulated through this very framework of “constructional perceptions”. At the practical level, religion—through its internal *i’tibārāt*—is interconnected with various domains, including the obligatoriness of religious rituals, the establishment of laws, the realization of obligations, justice, social organization, and human flourishing. More specifically, the dependence of religion on

the conventions of obligation, justice, and social order, along with its guiding functions, shows that *i’tibārī* perceptions serve as the mediating link between revealed teachings and human behavior.

Accordingly, recognizing the theory of “constructional perceptions” is not only essential for understanding Allameh Tabataba’i’s moral philosophy and practical epistemology, but it is also fundamentally important for attaining a full comprehension of his overall system of religious thought. This theory functions as a methodological framework within which legislation, action, ethics, and social organization are interconnected in a coherent and purposive system grounded in the human structure of *i’tibārāt*, thereby making it possible to explain the practical function of religion and the guidance of human beings in both individual and social life.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

First author: Ahmad Savari, PhD in Religious Studies, University of Religions and Denominations, Qom, Iran

Second author: Ahmadreza Meftah, Faculty Member, Department of Abrahamic Religions, Faculty of Religions and Mysticism, University of Religions and Denominations, Qom, Iran

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

References

The Holy Qur'an

Tabataba'i, Muhammad Husayn, (1996), *Al-Mizān fī tafsīr al-Qur'ān*, Beirut: Mo'assasat al-A'lami lil-Matbu'at

Tabataba'i, Muhammad Husayn, (n.d), *Usul falsafi wa ravish ri'alism*, Tenran: Entesharat-e Sadra

علمی

نقش نظریه ادراکات اعتباری در دین شناسی علامه طباطبایی

احمد سواری^{*۱} , احمدرضا مفتاح^۲ ^۱ دانش آموخته دکتری دین پژوهی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.^۲ عضو هیأت علمی گروه ادیان ابراهیمی، دانشکده ادیان و عرفان، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.[10.22080/jepr.2026.30816.1314](https://doi.org/10.22080/jepr.2026.30816.1314)

چکیده

نظریه «ادراکات اعتباری» از ارکان اصلی اندیشه علامه طباطبایی است، اما کارکرد مستقل آن در دین‌شناسی علامه کمتر بررسی شده است. مسئله پژوهش آن است که این اعتبارات چه نقشی در تبیین ساختار دین، احکام شرعی و رفتار دینی دارند. هدف مقاله بازشناسی ادراکات اعتباری به‌عنوان مبنای روش‌شناختی فهم دین و پیوند آن با مفاهیم محوری دین همچون وجوب و حرمت، تشریح، عدالت اجتماعی، زبان دینی و رفتار عبادی است. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر تحلیل اسنادی آثار علامه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از منظر علامه، ادراکات اعتباری مفاهیم قراردادی صرف نیستند، بلکه ابزارهایی غایتمند برای انتقال حقایق تکوینی به رفتار انسانی‌اند. شریعت، وجوب‌ها و حرمت‌ها، عدالت، عبادات و زبان دینی در بستر همین اعتبارات معنا یافته و تحقق می‌یابند. نتیجه پژوهش آن است که ادراکات اعتباری بنیان روش‌شناختی دین‌شناسی علامه را تشکیل می‌دهند و تحلیل آن بدون ارائه فهم کامل از شریعت، اخلاق و عدالت اجتماعی امکان‌پذیر نیست. این نظریه ظرفیت ارائه چارچوبی منسجم برای تحلیل کارکرد دین در ساحت فردی و اجتماعی را داراست.

تاریخ دریافت:

۲ دی ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۹ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۸ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

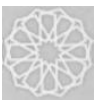
نظریه ادراکات اعتباری، علامه طباطبایی

* نویسنده مسئول: احمد سواری

آدرس: دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

ایمیل: Shahab.savari@gmail.com

تلفن: ۰۹۱۰۴۴۹۶۰۴۸

۱ مقدمه

نظریه «ادراکات اعتباری» از مهم‌ترین مؤلفه‌های دستگاه فلسفی علامه طباطبایی است و یکی از ستون‌های اصلی تبیین فلسفی رفتار، ارزش‌ها و قوانین انسانی به‌شمار می‌رود. این نظریه تلاش می‌کند توضیح دهد که چگونه باید‌ها، ارزش‌ها، حقوق و وظایف اخلاقی و اجتماعی در ذهن انسان شکل می‌گیرند و چگونه این ساختارهای شناختی بر رفتار عملی و تصمیم‌گیری او تأثیر می‌گذارند. با وجود اهمیت نظریه ادراکات اعتباری در فلسفه اخلاق و معرفت‌شناسی عملی، کمتر به نقش مستقل آن در دین‌شناسی علامه پرداخته شده است؛ امری که پژوهش حاضر درصدد جبران آن است.

مطالعه آثار علامه، نشان می‌دهد که دین اسلام به عنوان نظامی هدایت‌گر، برای تحقق اهداف خود نیازمند بهره‌گیری از اعتبارات عملی است. اعتبارات عملی، ابزارهایی هستند که تحقق رفتار دینی، عبادات، مناسک عبادی، عدالت اجتماعی و فضائل اخلاقی را ممکن می‌سازند و بدون پذیرش آن‌ها، فهم عملی دین و اجرای احکام شرعی ناممکن خواهد بود. از این منظر، ادراکات اعتباری نه تنها در سطح نظری و معرفتی اهمیت دارند، بلکه پایه‌های عملی هدایت دینی و اخلاقی انسان را نیز شکل می‌دهند.

در نگاه علامه، دین نظامی غایتمند است که حقایق ثابت تکوینی را از طریق اعتبارات تشریحی به رفتار انسانی پیوند می‌دهد و امکان هدایت هم‌زمان معرفتی و عملی را فراهم می‌سازد. به عبارت دیگر، اعتبارات، حلقه واسط میان واقعیت‌های ثابت جهان و انتخاب‌ها و تصمیم‌های انسان هستند و این ارتباط، مبنای تحقق احکام شرعی و تعهدات اخلاقی به شمار می‌آید. مفاهیمی همچون وجوب و حرمت، عدالت، مناسبات اجتماعی، زبان دین و هدایت الهی همگی در ساختاری اعتباری معنا پیدا می‌کنند و تنها از طریق تحلیل دقیق ادراکات اعتباری می‌توان درک صحیحی از عملکرد دین در هدایت انسان به دست آورد. با توجه به این اهمیت، پژوهش حاضر تلاش

دارد جایگاه ادراکات اعتباری را در دین‌شناسی علامه طباطبایی بازشناسی کند و نشان دهد که چگونه ساختار اعتباری انسان با اهداف تشریحی دین هماهنگ شده است. این مطالعه می‌تواند زمینه‌ای فراهم آورد برای فهم دقیق‌تر رابطه میان معرفت دینی، اعتبارات عملی و رفتار اخلاقی و اجتماعی انسان در اندیشه علامه، و همچنین روشن ساختن اهمیت این نظریه در مطالعات دین‌شناسی و فلسفه اخلاق اسلامی.

۲ پیشینه پژوهش

بررسی ادراکات اعتباری در اندیشه علامه طباطبایی طی دو دهه اخیر موضوع چندین پژوهش بوده، اما اغلب این آثار به تحلیل فلسفی، اخلاقی و اجتماعی این نظریه پرداخته‌اند و کمتر توجهی به کاربست آن در «دین‌شناسی» یا مقایسه آن با فلسفه دین غرب داشته‌اند.

از میان پژوهش‌های اخیر مقاله‌ای با عنوان «ساختار معرفت‌شناختی اعتباریات در اندیشه علامه طباطبایی و پیامدهای اجتماعی آن» منتشر شده در مجله معرفت و بصیرت اسلامی، در این مقاله، نویسندگان کوشیده‌اند ساختار منطقی و معرفت‌شناختی اعتباریات را بازسازی کنند و نسبت آنها را با عقل عملی و رفتار اجتماعی تبیین نمایند. این مقاله علی‌رغم جامعیت ساختاری، صرفاً در چارچوب فلسفه اخلاق و معرفت‌شناسی اجتماعی باقی می‌ماند و وارد فضای دین‌شناسی یا الهیات نمی‌شود.

در حوزه تحلیل تاریخی، مقاله حسام‌الدین شریفی (۱۴۰۲) با عنوان «بررسی پیشینه اعتباریات عملی علامه طباطبایی در آثار ابن سینا» تلاش کرده است نشان دهد که برخی ریشه‌های اندیشه اعتباریات در مفاهیم «قضایای غیرحقیقی» یا «محمولات اضافی» ابن‌سینا قابل پی‌گیری هستند. این پژوهش از آن جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد نظریه علامه در امتداد سنت فلسفه اسلامی قابل فهم است. با این حال، این مقاله یک

نیازهای انسانی و غایات عملی جعل می‌شوند (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۱۲۹؛ مطهری، ۱۳۷۷: ۳۷۲/۶-۳۷۱). این ادراکات برخلاف ادراکات حقیقی، برای هدایت رفتار انسان و شکل‌دهی به نظام ارزش‌ها طراحی شده‌اند و نقش عملی و هدایتگر دارند. (طباطبایی، بی‌تا: ۱۹۲؛ طباطبایی، ۱۳۶۵: ۱۸۹ و ۹۰).

دو ویژگی بنیادین اعتبارات عبارت‌اند از غیرمطابقتی بودن و غایت‌مندی. (طباطبایی، بی‌تا: ۱۹۲)، این دو ویژگی دو رکن اساسی در فهم نظریه اعتبارات علامه طباطبایی‌اند. بر این اساس، اعتبارات نه بازتابی از واقع خارجی، بلکه ابزارهایی ذهنی و قراردادی‌اند که انسان برای سامان‌دادن به رفتار، تنظیم روابط اجتماعی و پیشبرد اهداف عملی و اخلاقی خود جعل می‌کند. (طباطبایی، بی‌تا: ۲۸۸؛ طباطبایی، ۱۳۶۶: ۳۰-۳۱) بنابراین ارزش و کارکرد اعتبارات نه در صدق مطابق با واقع، بلکه در میزان توانایی آنها در هدایت انسان به سوی غایات مطلوب نهفته است. این دو ویژگی نشان می‌دهد که اعتبارات اگرچه از واقعیت عینی سرچشمه می‌گیرند، اما خود حقیقت عینی ندارند؛ بلکه نقش تنظیم‌گر، سامان‌بخش و هنجارساز در زندگی فردی و اجتماعی انسان را برعهده دارند.

۳/۱ تقسیم‌بندی اعتبارات:

علامه طباطبایی اعتبارات را بر اساس نسبت آنها با زندگی فردی و اجتماعی به دو دسته «اعتبارات اولی» و «اعتبارات ثانوی» تقسیم می‌کند. اعتبارات اولی، پیش از شکل‌گیری جامعه پدید می‌آیند و ریشه در عقل، غرایز و نیازهای طبیعی انسان دارند (طباطبایی، بی‌تا: ۳۱۵؛ خسروپناه، ۱۳۹۰: ۲/ ۲۰۲). این دسته شامل مفاهیمی همچون اراده، اختیار، شوق، ترس، میل به بقا و برخی گزاره‌های اخلاقی ابتدایی فردی است و نقش آن‌ها سامان‌بخشی به رفتار فردی و فراهم‌کردن پیش‌شرط زندگی اجتماعی است. علامه این اعتبارات را پایه و اساس شکل‌گیری سایر اعتبارات می‌داند، زیرا بدون آنها هیچ نظم

مطالعه تاریخی-فلسفی است و همچنان بحث دین‌شناختی و تحلیل کارکرد اعتبارات در تبیین مفاهیم دینی را دنبال نمی‌کند.

مقاله عبدالرسول حسنی‌فر (۱۳۹۶) با عنوان «کارکرد نظریه ادراکات اعتباری در اندیشه سیاسی-اجتماعی علامه طباطبایی» از معدود مطالعات کاربردی در این حوزه است. نویسنده نشان می‌دهد که چگونه اعتبارات می‌تواند مبانی تحلیل قانون، عدالت و جامعه را فراهم آورد. با وجود اهمیت این پژوهش در نشان دادن ظرفیت اجتماعی نظریه علامه، حوزه تحلیل همچنان سیاست و جامعه است و نه دین‌شناسی یا فلسفه دین.

آنچه از مرور مطالعات فوق به‌دست می‌آید این است که:

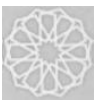
۱. پژوهش مستقلی که ادراکات اعتباری را بنیان دین‌شناسی علامه طباطبایی قرار داده باشد وجود ندارد.

۲. ابعاد الهیاتی، معرفت دینی، زبان دین، نقش اعتبارات در فهم گزاره‌های دینی، و نسبت آن با مباحث فلسفه دین تاکنون به‌صورت نظام‌مند بررسی نشده است.

بر این اساس، پژوهش حاضر از چند جهت دارای نوآوری است: برای نخستین بار ادراکات اعتباری را به‌عنوان چارچوب دین‌شناسی علامه بازشناسی می‌کند. نسبت این نظریه با مسائل بنیادین دین‌شناسی (زبان دین، گزاره‌های دینی، ارزش و عمل دینی، و فهم وحی) را تبیین می‌کند و کارکرد اعتبارات را به سطح تحلیل الهیاتی ارتقا می‌دهد.

۳ مفهوم‌شناسی ادراکات اعتباری در فلسفه علامه طباطبایی

علامه طباطبایی ادراکات اعتباری را مجموعه‌ای از مفاهیم و گزاره‌ها می‌داند که نه منشأ خارجی مستقل دارند و نه صرفاً ذهنی‌اند، بلکه در نسبت با

ممکن می‌سازد. بر پایه همین مبانی، پیوند اعتبارات با دین‌شناسی علامه را می‌توان در چهار سطح اساسی بررسی کرد:

الف) اعتبار وجوبها و حرمتها: علامه تصریح می‌کند که احکام عملی دین - از جمله وجوب و حرمت - از سنخ ادراکات اعتباری‌اند (طباطبایی، بی‌تا: ۱۹۱/۲؛ طباطبائی، ۱۳۶۳: ۱۳۶/۲) یعنی عقل عملی با ملاحظه مصالح و مفساد، برای سامان‌بخشی به رفتار انسان، آن‌ها را اعتبار می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۵: ۲۸۵-۲۸۳). از این‌رو، وجوب و حرمت اگرچه منشأ الهی دارند، اما تحقق و کارکرد آن‌ها در عمل، وابسته به پذیرش اعتباری انسان است. همین نکته نشان می‌دهد که ادراک اعتباری، حلقه واسط میان معرفت دینی و رفتار دینی است.

ب) امکان فهم معنادار از احکام: علامه بارها اشاره می‌کند که غایت شریعت، هدایت عملی انسان است و این هدایت بر پایه اعتبارات عملی استوار است (طباطبایی، ۱۴۲۸: ۴۳۶-۴۳۷). بنابراین، احکام دینی تنها زمانی در زندگی فرد و جامعه اثرگذارند که ساختار اعتباری آن‌ها (وجوب، حرمت، استحباب، کراهت) در ذهن انسان پذیرفته شود. اعتبارات، محتوای هدایتی احکام را «قابل اجرا» و «معنادار» می‌سازند.

ج) پویایی و انعطاف دین‌شناسی: از آنجا که اعتبارات وابسته به عقل و شرایط انسانی‌اند، فهم دینی نیز در نگاه علامه، ظرفیتی پویا دارد. او در مباحث اعتباریات تأکید می‌کند که انسان می‌تواند اعتبارات را اصلاح، تکمیل یا تغییر دهد، زیرا این ادراکات تابع نیازها و غایات عملی انسان‌اند (طباطبایی، بی‌تا: ۲۸۷؛ سروش، ۱۳۶۱: ۲۹۰) بدین ترتیب، دین‌شناسی علامه طباطبایی چارچوبی ارائه می‌دهد که در آن، فهم دین هم ریشه در متن وحی دارد و هم در تعامل با عقل، تجربه و تحولات معرفتی انسان رشد می‌کند.

د) پیوند اعتبارات با عقل و معرفت‌شناسی: علامه در آثار فلسفی خود، اعتبارات را پلی میان عقل

اجتماعی شکل نمی‌گیرد و انسان امکان ورود به مناسبات جمعی را ندارد.

در مقابل، اعتبارات ثانوی محصول زندگی اجتماعی هستند و تنها در بستر اجتماع معنا می‌یابند. مفاهیمی همچون حق، تکلیف، مالکیت، عدالت، قوانین اجتماعی و برخی ارزش‌های اخلاقی جمعی در این دسته قرار می‌گیرند (طباطبایی، بی‌تا: ۳۱۵). این اعتبارات برای تنظیم رفتار جمعی، تثبیت نظم اجتماعی و هدایت انسان در جامعه جعل می‌شوند و کارکرد اصلی آن‌ها ایجاد سازوکارهای همزیستی، داوری و تعاون اجتماعی است.

تفکیک این دو سطح اعتباری نشان می‌دهد که صورت‌بندی مفاهیم انسانی و اخلاقی نزد علامه طباطبایی امری تدریجی و هدفمند است: ابتدا نیازهای فردی و فطری، و سپس نیازهای جمعی و اجتماعی شکل می‌گیرند. به این ترتیب، اعتبارات ثانوی هرچند پیچیده‌تر و نهادمندترند، اما بر بنیانی از اعتبارات اولی استوارند و بدون آن‌ها قابل فهم و تحقق نیستند. این تحلیل، پایه‌ای نظری برای فهم شریعت و دین نزد علامه فراهم می‌کند، زیرا شریعت هم به نیازهای فردی مبتنی بر فطرت پاسخ می‌دهد و هم نظم اجتماعی و هنجارسازی اخلاقی را تضمین می‌کند.

۳٫۲ پیوند اعتبارات با دین‌شناسی علامه طباطبایی

در دین‌شناسی علامه طباطبایی، نظریه اعتبارات جایگاهی بنیادی دارد؛ زیرا بسیاری از مفاهیم دینی، اخلاقی و اجتماعی، تنها در پرتو ادراکات اعتباری انسان معنا پیدا می‌کنند. علامه تصریح می‌کند که ادراکات اعتباری محصول نیازهای عملی انسان‌اند و بدون آن‌ها، سامان‌دادن به رفتار و اخلاق ممکن نیست (طباطبایی، بی‌تا: ۲۲۳/۲). این مبنا، چارچوبی فراهم می‌کند که فهم دین نه صرفاً معرفتی نظری، بلکه فرآیندی عقلانی - اعتباری تلقی شود. از این‌رو، فهم دقیق نظریه اعتبارات، کاوش در فرایند معنایابی احکام و درک نسبت دین با عقل عملی را

۴٫۱ دین به مثابه راهنمای غایتمند

دین اسلام در نگاه علامه، نظامی هدایت‌گر و غایتمند است که هدف آن تربیت انسان و حرکت او به سوی قرب الهی است. اعتبارات تشریحی، مسیر عملی تحقق اهداف دین را تعیین می‌کنند و بدون آن‌ها هدایت عملی انسان ممکن نیست (طباطبائی، ۱۳۶۰: ۵) دین اسلام در نگاه علامه، نظامی هدایت‌گر و غایتمند است که هدف آن تربیت انسان و حرکت او به سوی قرب الهی است. اعتبارات تشریحی، مسیر عملی تحقق اهداف دین را تعیین می‌کنند و بدون آن‌ها هدایت عملی انسان ممکن نیست.

۴٫۲ نسبت حقیقت (تکوین) و اعتبار (تشریح)

در اندیشه علامه طباطبائی، حقایق تکوینی شامل فطرت انسانی، عدالت، غایت و قوانین کلی هستی هستند که به‌طور ذاتی در نظام خلقت وجود دارند و مستقل از اراده انسانی عمل می‌کنند. (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۳۴۹/۸؛ مطهری، ۱۳۷۷: ۳۰۷/۴) این حقایق، مبانی هستی‌شناختی و اخلاقی دین و هدایت انسان را شکل می‌دهند. با این حال، شناخت و بهره‌برداری عملی از این حقایق برای انسان بدون واسطه امکان‌پذیر نیست، زیرا انسان به تنهایی قادر به تحقق غایات و ارزش‌های تکوینی نیست و نیازمند چارچوبی عملی و هنجاری برای هدایت رفتار است.

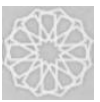
در این چارچوب، اعتبارات تشریحی به‌عنوان ابزار عملیاتی حقایق تکوینی عمل می‌کنند. اعتبارات تشریحی شامل احکام، هنجارها و دستورهای دینی است که فطرت و عقل انسان را در مسیر تحقق غایت هدایت می‌کند و امکان عمل هماهنگ با ارزش‌های هستی‌شناختی و اخلاقی را فراهم می‌سازد. (طباطبائی، ۱۳۶۰: ۵) به بیان دیگر، اعتبارات تشریحی واسطه میان معرفت انسان نسبت به حقایق تکوینی و تحقق عملی آن‌ها هستند و نقش آن‌ها در دین‌شناسی علامه، همانند پلی است که فهم و حیانی انسان را به رفتار عملی مرتبط می‌سازد.

نظری و عقل عملی می‌داند. او بیان می‌کند که عقل، هنگام داوری عملی، از مفاهیم اعتباری استفاده می‌کند تا رفتار انسان سامان یابد (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۱۵۰/۸). همین کارکرد، دین‌شناسی را از سطح فهم گزاره‌های نظری فراتر برده و آن را به حوزه رفتار، اخلاق و نظام اجتماعی پیوند می‌زند.

بنابراین اعتبارات در دین‌شناسی علامه طباطبائی نه موضوعی حاشیه‌ای، بلکه زیربنای فهم احکام، اخلاق، رفتار دینی و نظام اجتماعی اسلام‌اند. علامه با تبیین فلسفی ادراکات اعتباری، نظامی معرفتی ارائه می‌دهد که در آن، دین از طریق اعتبارات عملی در زندگی انسان جاری می‌شود. این پیوند موجب می‌شود دین‌شناسی علامه چارچوبی عقلانی، پویا و قابل‌تطبيق با نیازهای انسان معاصر باشد.

۴ جایگاه ادراکات اعتباری در دین‌شناسی علامه طباطبائی

در دین‌شناسی علامه طباطبائی، ادراکات اعتباری نقش محوری و واسطه‌ای میان معرفت و حیانی و عمل دینی ایفا می‌کنند. معرفت و حیانی شامل شناخت حقایق تکوینی، فطرت انسان و قوانین کلی هستی است، در حالی که عمل دینی به رفتارهای اخلاقی، عبادی و اجتماعی انسان اشاره دارد. (طباطبائی، ۱۳۶۸: ۲۲؛ نصر، ۱۳۸۰: ۱۲۸؛ جوادی آملی، ۱۳۷۷: ۱۱۵) علامه معتقد است که دین، فراتر از مجموعه‌ای از باورها یا احکام منفصل، یک نظام غایتمند و هدایت‌گر است که تحقق عملی آن مستلزم فهم و پذیرش اعتبارات تشریحی است (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۱۸۹/۱۶) به این ترتیب، ادراکات اعتباری فرایندی معرفت‌شناختی و عملی هم‌زمان ایجاد می‌کنند که انسان را قادر می‌سازد تا میان حقایق تکوینی و احکام و حیانی ارتباط برقرار کند و آن‌ها را در زندگی عملی تعبیه نماید. (سجادی، ۱۳۸۰: ۴۸۳؛ اژدری زاده، ۱۳۸۲: ۱۳). بر اساس تحلیل فلسفی و دینی علامه، می‌توان چهار محور کلیدی جهت یافتن جایگاه و کارکرد ادراکات اعتباری در دین‌شناسی او را مشخص ساخت:

ب) بعد تشریحی (اجرایی): این بعد شامل جعل احکام، هنجارها و دستورهای عملی است که انسان را قادر می‌سازد تا حقایق تکوینی را در عمل تحقق بخشد. نمونه بارز آن آیه: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ» (بقره/۱۸۳). در این بعد، زبان دینی، چارچوب عملی برای اعتبارات تشریحی ایجاد می‌کند و مسیر تحقق غایات اخلاقی و عبادی را برای انسان مشخص می‌سازد (طباطبائی، ۱۳۹۶: ۱۲۳/۱).

به این ترتیب، ترکیب بعد اخباری و تشریحی زبان دینی، حلقه اتصال میان معرفت وحیانی و عمل انسان را فراهم می‌آورد و امکان فهم و اجرای عملی احکام دین را ایجاد می‌کند. زبان دینی نه تنها حقایق هستی را گزارش می‌دهد بلکه با جعل اعتبارات تشریحی، انسان را در مسیر تحقق اهداف غایتمند دین هدایت می‌کند (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۳۱۲/۲).

۴٫۴ معرفت و هدایت

در اندیشه علامه طباطبائی، ادراکات اعتباری نقش حیاتی در تکمیل فهم دینی انسان دارند، به گونه‌ای که بدون آن‌ها معرفت وحیانی ناقص و هدایت عملی ناکامل خواهد بود. معرفت وحیانی، انسان را نسبت به حقایق هستی، فطرت، عدالت و غایات آفرینش آگاه می‌سازد، اما این شناخت صرفاً سطح نظری و ادراکی است و برای تحقق عملی نیازمند چارچوبی هنجاری و اعتباری است. در این مرحله، اعتبارات تشریحی به‌عنوان ابزار عملی عمل می‌کنند و مسیر حرکت انسان به سوی تحقق اهداف و غایات دین را مشخص می‌سازند. (طباطبائی، بی‌تا: ۱۵۰) به بیان دیگر، ادراکات اعتباری حلقه واسط میان معرفت و عمل هستند و تضمین می‌کنند که انسان، معرفت خود به حقایق وحیانی را در عمل و زندگی واقعی به کار گیرد.

نمونه‌ای از این پیوند در قرآن کریم آمده است: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (عنکبوت/۶۹).

نمونه‌ای بارز از این نسبت در قرآن کریم آمده است: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ» (روم/۳۰)

علامه بیان می‌کند که فطرت انسان، حقیقتی تکوینی است و احکام و دستورات دینی به عنوان اعتبارات تشریحی وضع شده‌اند تا انسان را به سوی تحقق این حقیقت هدایت کنند. به عبارت دیگر، حکم تشریحی، بر اساس شناخت حقیقی و ثابت فطرت انسان، مسیر عملی مناسب برای تحقق اهداف و ارزش‌های تکوینی را فراهم می‌آورد و انسان را در هماهنگی میان معرفت و عمل قرار می‌دهد. (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۱۸۹/۱۶). از منظر فلسفی، این نسبت نشان می‌دهد که دین در نگاه علامه، صرفاً مجموعه‌ای از قوانین خارجی یا دستورات عبادی نیست، بلکه چارچوبی غایتمند و هنجاری است که تحقق حقایق هستی‌شناختی و اخلاقی را در سطح عملی تضمین می‌کند. به این ترتیب، دین و تشریح، تکمیل‌کننده واقعیت تکوینی انسان و قوانین هستی هستند و بدون آن‌ها، فهم عملی و تحقق غایات‌های اخلاقی و عبادی انسان ناقص خواهد ماند.

۴٫۳ زبان دین

زبان دینی در اندیشه علامه طباطبائی دارای دو بعد مکمل است که ارتباط میان معرفت وحیانی و عمل انسانی را برقرار می‌سازند:

الف) بعد اخباری (گزارشی): این بعد زبان دینی، حقایق هستی و قوانین تکوینی را به انسان گزارش می‌دهد و زمینه شناخت وحیانی او را فراهم می‌کند. (طباطبائی، ۱۳۹۶: ۱۲۱/۱) از نمونه‌های قرآنی روشن می‌توان به آیه زیر اشاره کرد: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ» (رعد/۱۱). این آیه نشان می‌دهد که زبان دینی ابتدا واقعیت‌های هستی و فطرت انسان را منعکس می‌کند و انسان را نسبت به قوانین الهی و قاعده‌های کلی جهان آگاه می‌سازد.

طباطبائی، ۱۳۸۱: ۶۷۸). در این نقطه است که وحی نقش بنیادین خود را نشان می‌دهد، وحی مجموعه‌ای از اعتبارات تشریحی را ارائه می‌کند که مسیر حرکت انسان را به سوی اهداف غایتمند دین روشن می‌سازد و ناتوانی عقل را در حوزه عمل تکمیل می‌کند. از منظر علامه، اعتبارات و حیانی پل ارتباطی میان معارف نظری دین و رفتار عملی انسان هستند. به این معنا که مفاهیمی مانند ایمان، تقوا، عدالت و عبودیت تنها هنگامی در سطح فرد و جامعه تحقق می‌یابند که در قالب اعتبارات هدایت‌گر و حیانی، به صورت قوانین، مناسک و هنجارهای رفتاری درآیند. بنابراین، ادراکات اعتباری نه تنها ابزار فهم احکام و ارزش‌های دینی‌اند، بلکه حلقه میانی دین‌شناسی علامه را تشکیل می‌دهند؛ یعنی جایی که «شناخت دینی»، «تشریح الهی» و «عمل انسانی» در یک ساختار منسجم به هم پیوند می‌خورند.

۵٫۲ اعتبارات و اخلاق دینی

در نظام فکری علامه طباطبائی، ادراکات اعتباری بستر اصلی تحقق اخلاق دینی را شکل می‌دهند؛ زیرا این ادراکات نقش واسطه‌ای میان اصول ثابت اخلاقی و رفتارهای عملی انسان ایفا می‌کنند. (جعفری ولنی، ۱۳۹۴: ۹۴) علامه در این زمینه میان دو دسته اعتبارات تمایز قائل است:

الف) اعتبارات ثابت و حیانی: این دسته از اعتبارات، ارزش‌های بنیادین اخلاق دینی را تشکیل می‌دهند؛ مفاهیمی همچون عدالت، تقوا، صداقت و وفاداری که از نظر علامه برخوردار از ثبات و قطعیت‌اند. این ارزش‌ها معیارهای تغییرناپذیر اخلاق هستند و چارچوب کلی رفتار مطلوب دینی را مشخص می‌کنند (طباطبائی، ۱۳۶۹: ۷۳).

ب) اعتبارات متغیر انسانی: در کنار اصول ثابت، اعتبارات دیگری وجود دارند که انسان آن‌ها را برای سامان‌دهی زندگی عملی و شرایط متغیر اجتماعی جعل می‌کند. (طباطبائی، ۱۳۶۹: ۷۶؛ طباطبائی، ۱۴۱۷: ۱۸۱/۳؛ طباطبائی، بی‌تا: ۲/۲۱۷) این اعتبارات، نحوه اجرای ارزش‌های ثابت را در بسترهای

علامه توضیح می‌دهد که هدایت انسان در نگاه اسلام، فرایندی دوگانه است: هم مستلزم تلاش و کوشش خود انسان است و هم نیازمند تبعیت از احکام و اعتبارات تشریحی است که مسیر عملی هدایت را مشخص می‌کنند. به عبارت دیگر، انسان با معرفت و حیانی به حقایق هستی آگاه می‌شود، اما عمل مطابق با اعتبارات تشریحی است که او را به سوی کمال و قرب الهی هدایت می‌کند. (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۱۶/۲۲۲).

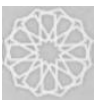
از منظر فلسفی و دین‌شناسی علامه، این ارتباط نشان می‌دهد که معرفت و عمل در دین اسلام همواره با یکدیگر پیوند خورده‌اند و بدون ادراکات اعتباری، امکان تحقق غایات عملی و هدایت انسان فراهم نمی‌شود. بدین ترتیب، ادراکات اعتباری، نه تنها ابزار فهم و اجرای احکام، بلکه واسطه تحقق کمال انسانی و غایت‌مندی دین در زندگی عملی انسان به شمار می‌آیند.

۵ تأثیر نظریه اعتبارات بر فهم دین

در اندیشه علامه طباطبائی، ادراکات اعتباری نقش کلیدی در پیوند میان معرفت و حیانی و عمل دینی دارند و فهم دین را از سطح صرف نظری به سطح عملی هدایت می‌کنند. این نظریه نشان می‌دهد که بدون ادراکات اعتباری، فهم دین ناقص و هدایت انسان ناکارآمد خواهد بود. تأثیر این ادراکات را می‌توان در چهار حوزه اصلی تحلیل کرد: اخلاق دینی، ارزش‌های غایتمند، رفتار دینی و نسبت عقل و وحی.

۵٫۱ نسبت عقل و وحی

در دستگاه دین‌شناسی علامه طباطبائی، فهم دین بر تعامل و تکامل متقابل عقل و وحی استوار است. (طباطبائی، ۱۳۹۷: ۴۹) عقل، توانایی درک اصول کلی سعادت انسانی را دارد و می‌تواند غایات کلی زندگی اخلاقی و اجتماعی را تشخیص دهد؛ اما به‌تنهایی قادر به طراحی نظامی جامع از بایدها و نبایدهای عملی نیست. (طباطبائی، ۱۳۸۳: ۸۲-۸۳؛

گیرد. این نکته‌ای است که علامه در بحث از نسبت اخلاق و عمل بر آن تأکید می‌کند: «اعتبارات عملی ابزار تحقق غایات انسانی‌اند و بدون آنها هدایت دینی تنها جنبه نظری خواهد داشت» (طباطبایی، ۱۳۶۰: ۷۳-۷۶). در نتیجه، ارزش‌های غایتمند دین جز در پرتو اعتبارات عملی و ساختار هنجاری ناشی از آنها قابل تحقق نیستند؛ زیرا ادراکات اعتباری واسطه‌ای‌اند که مفاهیم اخلاقی و ایمانی را از مرتبه ذهنی به مرتبه رفتار دینی و زندگی اجتماعی منتقل می‌کنند.

۵٫۴ رفتار دینی به مثابه اعتبار

در منظومه فکری علامه طباطبایی، رفتار دینی تجلی عینی و عملی ادراکات اعتباری است؛ بدین معنا که کنش‌های دینی - از عبادات فردی تا مناسک جمعی - بر پایه اعتبارات تشریحی سامان می‌یابند و بدون این اعتبارات فاقد معنا، غایت و جهت خواهند بود. اعتبارات دینی، اصول عملی‌ای هستند که رفتار انسان را در راستای اهداف الهی هدایت می‌کنند و به آن ساختار و جهت می‌بخشند (طباطبایی، بی‌تا: ۲۲۳/۲).

الف) عبادات به‌عنوان اعتبارات هدایت‌گر: عبادات واجب و مستحب مانند نماز، روزه، حج و سایر اعمال عبادی، نمونه‌های روشن «اعتبارات عملی تشریحی» به شمار می‌روند. این اعمال از نظر علامه، ابزارهای تربیتی و هدایتی‌اند که تجربه دینی فرد را شکل می‌دهند و در عین حال موجبات رشد اخلاقی و اجتماعی جامعه دینی را فراهم می‌کنند. به تعبیر علامه، عبادات مجموعه‌ای از افعال اعتباری‌اند که غایت آنها انتقال انسان از مرتبه طبیعت به مرتبه قرب الهی است و ارزش آنها در تحقق همین غایت‌مندی معنا می‌شود (طباطبایی، ۱۳۶۰: ۷۳-۷۵).

ب) کارکرد نمادها و آداب دینی: نمادها، شعائر و آیین‌های دینی نیز واجد ماهیت اعتباری‌اند؛ زیرا معنا و کارکرد آنها در چارچوب نظام هنجاری دین تعریف می‌شود. این نمادها صرفاً نشانه‌های تشریفاتی نیستند، بلکه نقش آموزشی، اخلاقی و هویتی

مختلف فرهنگی، تاریخی و اجتماعی تعیین می‌کنند. (شریعتی سبزواری، ۱۳۸۷: ۱۹۱/۲) به بیان دیگر، اگرچه اصول اخلاقی و حیانی ماهیتی ثابت دارند، اما تحقق عینی آنها بدون این مجموعه اعتبارات انعطاف‌پذیر ممکن نیست.

بر اساس این تمایز، ادراکات اعتباری در دستگاه فکری علامه طباطبایی پلی میان اخلاق نظری و اخلاق عملی می‌سازند بدین نحو که ارزش‌های و حیانی، غایت و معیار را تعیین می‌کنند، و اعتبارات انسانی، امکان تحقق آن معیارها را در زندگی روزمره فراهم می‌آورند. بدین‌ترتیب، اخلاق دینی از سطح توصیه‌های انتزاعی فراتر رفته و در قالب رفتارهای عینی و قابل تحقق در جامعه انسانی ظهور می‌یابد.

۵٫۳ ارزش‌های دینی

در اندیشه علامه طباطبایی، ارزش‌های دینی و منظومه احکام شرعی در قالب «اعتبارات غایتمند» قابل تحلیل‌اند؛ یعنی مفاهیمی که به‌صورت اعتباری جعل شده‌اند تا انسان را در مسیر غایات اخلاقی و معنوی دین هدایت کنند. علامه تصریح می‌کند که مفاهیمی مانند باید و نباید، وجوب، حرمت، استحباب و کراهت، همگی از سنخ اعتبارات عملی‌اند که برای تنظیم رفتار انسان و سوق‌دادن او به سمت کمال وضع شده‌اند (طباطبایی، بی‌تا: ۲۲۳/۲). احکام دینی - اعم از واجبات، مستحبات و محرمات - چارچوب‌های عملی‌ای‌اند که هدف اصلی آنها تحقق فضیلت‌های اخلاقی و اجتماعی است. از نگاه علامه، گزاره‌های دینی در حوزه عمل بر پایه همان منطقی سامان می‌یابند که ادراکات اعتباری را شکل می‌دهد یعنی آنها مفاهیمی غیرمطابق با واقع خارجی‌اند، اما به دلیل نقش غایتمندشان در هدایت انسان، ضرورت عقلانی و عملی پیدا می‌کنند (طباطبایی، بی‌تا: ۴۵/۱).

بنابراین مفاهیمی همچون عدالت، تقوا و ایمان، زمانی از سطح ارزش‌های نظری به سطح کنش‌های واقعی منتقل می‌شوند که انسان از طریق ادراکات اعتباری، بایدها و نبایدهای دینی را در عمل به‌کار

انواع وابستگی دین به اعتبارات و نقش آن‌ها در شکل‌دهی رفتار دینی و نظام تشریحی می‌پردازد:

۶٫۱ وابستگی مناسک به اعتبار وجوب

در چارچوب دین‌شناسی علامه طباطبایی، تحقق هر فعل عبادی و معاملات در دین، مبتنی بر «ادراکات اعتباری» و به‌ویژه «اعتبار وجوب» است. هر فعل ارادی انسان، برای تحقق، نیازمند احساس ضرورت و نیاز است؛ این ضرورت نه تنها منحصر به دین نیست، بلکه شامل تمامی افعال ارادی انسان می‌شود. (طباطبایی، بی‌تا: ۲۰۲/۲-۲۰۳).

اعتبار وجوب به معنای اعطای ضرورت اعتباری به رابطه‌ها و افعال ممکن است؛ بدین معنا که حتی اگر یک فعل از منظر خداوند واجب باشد، تا زمانی که انسان آن را به عنوان رفع نیاز یا پاسخ به ضرورت درک نکند، آن فعل تحقق نمی‌یابد. به بیان دیگر، هر فعل ابتدا از طریق تجربه و ادراک انسانی، واجد ضرورت می‌شود و این فرآیند، نقطه ورود انسان به جهان اعتباریات است. دایره شمول این اعتبار تمامی افراد و افعال انسانی را در بر می‌گیرد و نشان می‌دهد که مناسک دینی، بدون حضور و درک انسان از ضرورت و وجوب آن، قابل تحقق نیستند. این تحلیل، نقش بنیادین ادراکات اعتباری را در فهم و تحقق دین برجسته می‌سازد و تأکید می‌کند که وجوب دینی، نه تنها امری الهی، بلکه امری وابسته به ادراک انسان و پذیرش اوست.

۶٫۲ وابستگی دین به جعل قوانین

دین متشکل از قوانین و معارف است که بسیاری از این قوانین نتیجه «جعل» و «قرارداد» هستند. در این چارچوب، تحقق قانونگذاری دینی مستلزم عمل «اعتبار» است و مسیر شکل‌گیری قوانین دینی، مستقیماً از ادراکات اعتباری انسان می‌گذرد. به عنوان مثال، قوانین مرتبط با مالکیت در دین از طریق «اعتبار اختصاص» و «اعتبار ملک» تعریف می‌شوند؛ بدین معنا که ماهیت مالکیت، از نظر دینی، امری اعتباری است و تحقق آن وابسته به درک و پذیرش انسان از این اعتبار است.

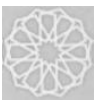
دارند. (طباطبایی، بی‌تا: ۸/۱۵، ۹/۲، ۵۴۴/۳، ۵۴۹/۱۴) آنها ارزش‌ها و اهداف دین را در قالب‌های قابل‌فهم و قابل‌زیست برای جامعه انسانی بازنمایی می‌کنند و از این طریق، ادراکات اعتباری را در ساحت رفتار و فرهنگ جاری می‌سازند (یزدانی، ۱۳۸۸: ۱۴۴).

از این منظر، ادراکات اعتباری نقش پیونددهنده میان تشریح الهی و عمل انسانی را برعهده دارند؛ به‌گونه‌ای که بدون درک نظام اعتباری دین، رفتار دینی یا به صورت صرفاً ظاهری فروکاسته می‌شود یا به سطحی از مناسک‌گرایی بدون جهت بدل خواهد شد. اعتبارات دینی، چارچوب غایتمند و عقلانی رفتار دینی را مشخص می‌کنند و کنش‌های عبادی و اجتماعی را در مسیر تحقق اهداف الهی سازمان‌دهی می‌نمایند.

۶ نسبت دین و ادراکات اعتباری در نظام دین‌شناسی علامه طباطبایی

در نظام دین‌شناسی علامه طباطبایی، فهم دین تنها با تحلیل گزاره‌های نظری آن ممکن نیست؛ زیرا دین، علاوه بر ساحت معرفتی، دارای کارکردی عملی و هدایتی است. تحقق این کارکرد عملی در رفتار فردی و نظم اجتماعی، به سازوکاری نیاز دارد که بتواند میان اهداف غایی دین و افعال اختیاری انسان پیوند برقرار کند. علامه این سازوکار را در «ادراکات اعتباری» جست‌وجو می‌کند؛ ادراکاتی که انسان بر اساس نیاز، انتخاب و غایت‌مندی، برای سامان دادن به رفتار و روابط خود وضع می‌کند.

بر همین اساس، دین نیز در مقام هدایت انسان، از اعتبارات بهره می‌گیرد و تحقق بخش مهمی از پیام و کارکرد خود را در قالب همین اعتبارات - مانند وجوب، حرمت، الزام و قانون‌گذاری - سامان می‌دهد. از این‌رو، تحلیل نسبت دین و ادراکات اعتباری، جایگاهی محوری در فهم دین از منظر علامه دارد. مباحث پیش‌رو، با الهام از این چارچوب، به تبیین

۶٫۴ وابستگی دین به عدالت

تحقق اهداف دینی، به ویژه سعادت فردی و اجتماعی، مستلزم عدالت اجتماعی است. از منظر دین‌شناسی اعتباری، سعادت فردی از مسیر جامعه و نظم اجتماعی و جامعه از مسیر تحقق سعادت فردی تحقق می‌یابد. بنابراین، اگر هدف دین، تحصیل سعادت باشد، این هدف از طریق ایجاد و حفظ عدالت در اجتماع قابل دستیابی است. عدالت اجتماعی، امری اعتباری است که بر اساس ادراکات انسانی شکل می‌گیرد و تحقق آن مستلزم پذیرش و درک انسان از اعتبار عدالت است. انسان به طور طبیعی در پی تأمین سود خود است (اعتبار استخدام)، و برای تأمین سود خود، به دنبال سود جمعی نیز می‌رود (اعتبار اجتماع). (یزدانی، ۱۳۸۷: ۱۴۱) تحقق سود جمعی نیز مستلزم وجود عدالت اجتماعی است (اعتبار حسن عدالت و قبح ظلم) (طباطبایی، بی‌تا: ۲۰۳/۲؛ طباطبایی، ۱۳۵۰: ۷). به این ترتیب، دین برای نیل به اهداف خود، به ادراکات اعتباری عدالت وابسته است و عدالت اجتماعی، نه تنها یک ارزش اخلاقی، بلکه یک ضرورت اعتباری و بنیادین برای تحقق نظام دینی و اجتماعی به شمار می‌رود.

۶٫۵ وابستگی دین به اجتماع

دین به نفس اجتماع نیازمند است، زیرا زیست اجتماعی انسان یک مقوله ناگزیر است و انسان مضطر به تشکیل و زندگی در اجتماع است. از آنجا که دین نیز یک عنصر اجتماعی است، رشد و تحقق آن در بستر اجتماع میسر می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۵۰: ۱۱) بدین ترتیب، انسان به اجتماع روی می‌آورد و دین نیز در این بستر رشد و تحقق می‌یابد. اجتماع، از منظر دین‌شناسی اعتباری، یک «ادراک اعتباری» است و دین برای تحقق اهداف خود به این ادراک نیاز دارد. اجتماعی بودن دین امری ناگزیر است؛ زیرا هدف بعثت، تحقق جامعه و هدایت انسان‌ها در چارچوب فطرت است. دین فطری، دینی است که از خلقت الهام گرفته و بر اساس فطرت انسان شکل می‌گیرد، بنابراین نمی‌تواند از

به طور کلی، قوانین و احکامی که برای نظم و دوام نظام اجتماعی وضع می‌شوند، «اعتباری» و «غیر حقیقی» هستند؛ یعنی این احکام به قصد حفظ و استمرار جامعه جعل می‌شوند و وجودشان مستقیماً بر فطرت اجتماعی و غرایز انسانی مبتنی است. از این منظر، دین نه تنها یک نظام اخلاقی و الهیاتی، بلکه یک نظام اجتماعی و قراردادی است که ادراکات اعتباری انسان، شرط لازم برای تحقق و اجرای قوانین آن به شمار می‌رود. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۸۰/۱).

۶٫۳ وابستگی وجوب‌های دینی به اعتبار وجوب

دین شامل سلسله‌ای از «بایدها» و «نبایدها» است که هر یک از این وجوب‌ها و احکام، از منظر ادراکات انسانی، واجد مرحله‌ای اعتباری هستند. (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۱۲۹) به این معنا که هر وجوب خاص، مرحله‌ای متأخر از وجوب عام محسوب می‌شود و تحقق آن در عمل فاعل، مستلزم وجود اعتبار وجوب عام است. وجوب خاص در دین به موردی معین تعلق می‌گیرد و دارای اعتبار مستقل است، اما در صورتی که وجوب عام وجود نداشته باشد، وجوب خاص نیز تحقق نمی‌یابد. از سوی دیگر، وجوب اعتباری با وجوب شرعی تفاوت دارد. وجوب اعتباری وصفی است که در مرحله صدور فعل از فاعل تحقق می‌یابد، در حالی که وجوب شرعی به خود فعل تعلق دارد و مستقل از مرحله صدور از فاعل است. هر چند وجوب‌های شرعی نیز توسط انسان درک و ساخت‌گذاری می‌شوند، اما اعتبار آنها متأخر از وجوب اعتباری است و تحقق آنها بدون پذیرش و درک انسان از اعتبار وجوب ممکن نیست. (طباطبایی، بی‌تا: ۲۰۳/۲).

این تحلیل نشان می‌دهد که وجوب‌های دینی، حتی در مرحله شرعی، نه تنها ماهیت الهیاتی دارند، بلکه تحقق و درک آنها متکی به چارچوب ادراکات اعتباری انسان است و وابستگی تکوینی و معرفت‌شناختی وجوب خاص به وجوب عام، بنیان فهم و اجرای دین را شکل می‌دهد.

دست یابند. (طباطبایی، ۱۳۸۸: ۱۶۱) تحقق این سعادت، منوط به زدوده شدن ظلم، تبعیض و خوی استخدامگری ظالمانه است، زیرا تنها در پرتو اصلاح این رفتارها، عدالت اجتماعی و نهادینه شدن ارزش‌های اعتباری ممکن می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳/۳۹۲).

۶٫۸ وابستگی اعتبارات به دین در تحصیل سعادت

اعتبارات انسانی برای رفع نیازهای انسان شکل گرفته‌اند و بزرگ‌ترین نیاز انسان، سعادت است. حتی سعادت دنیوی و مادی، تحقق نسبی خود را در پرتو دین می‌یابد، زیرا تنها دین است که میان نیازهای حقیقی، مادی، معنوی، دنیوی و اخروی انسان تعادل ایجاد می‌کند. دین با ارائه چارچوب اعتباری و قوانین عملی، زمینه تحقق اهداف کمالی انسان و دستیابی به سعادت را فراهم می‌سازد. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۸/۶۸). انسان، احکام عملی عقل را به عنوان اختراعات ذهنی خود وضع می‌کند تا به مقاصد کمالی و سعادت زندگی دست یابد و بر این اساس، هر عملی که با سعادت او هماهنگی دارد، به وصف خوب و پسندیده توصیف می‌شود و اجتماع نیز افراد را به انجام آن تشویق می‌کند. عقل عملی انسان، گرایش به حق و حسن حکم دارد، اما مقدمات احکام خود را از احساسات باطنی انسان می‌گیرد؛ این احساسات فطری، که ریشه در غضب و شهوت دارند، می‌توانند عامل اختلاف و انحراف باشند. بنابراین، عقل عملی نیازمند تربیت و هدایت است و دین با ارائه قوانین و چارچوب‌های اعتباری، نقش راهنمایی و تعدیل عقل عملی را ایفا می‌کند تا سعادت حقیقی انسان تحقق یابد. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲/۲۲۲؛ طباطبایی، ۱۳۸۲: ۲۳۶).

نیاز دین و نیاز اجتماع، رابطه‌ای دوسویه دارد و این وابستگی از طریق اعتبار، به عنوان حلقه وصل این دو مقوله، تحقق می‌یابد. از این منظر، ادراکات اعتباری، پایه‌ای برای فهم ارتباط میان دین و اجتماع و شرط لازم برای تحقق اهداف دینی در سطح فردی و جمعی به شمار می‌روند.

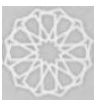
اجتماع منفک باشد. به بیان دیگر، دین فطری، همواره دین اجتماعی است و بالعکس. (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۲۴).

۶٫۶ وابستگی اعتبارات به دین در تعدیل استخدام

انسان برای رفع نیازهای خود به اجتماع روی می‌آورد، اما در مرحله نخست، خوی یک‌سویه استخدامگری می‌تواند به نابودی اجتماع بینجامد. دین، از طریق قوانین و روش‌های خود، این گرایش طبیعی انسان را تعدیل می‌کند و اعتبار «استخدام» را به سمت تعادل و دوطرفه‌بودن هدایت می‌نماید. (طباطبایی، ۱۳۵۰: ۸) به عبارت دیگر، دین نقش اساسی در حفظ و استمرار اجتماع دارد؛ لازم به تأکید است که دین نفس اعتبار را تغییر نمی‌دهد، بلکه آن را در جهت صحیح و مشروع قرار می‌دهد. در نخستین تجربه اجتماعی انسان، انسان‌ها به صورت یک امت متحد بوده‌اند، اما به سبب خوی استخدامگری فطری خود، اختلاف و تشتت پدید آمد. برای رفع این اختلاف، قوانین و مقرراتی از جانب خداوند جعل شد که همان دین الهی است. این قوانین، بر اساس فطرت انسانی و مطابق با سنت تکوین طراحی شده‌اند و بدین ترتیب، فطرت استخدامگر انسان توسط فطرت او در قالب دین اصلاح و تعدیل گردیده است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲/۱۶۷).

۶٫۷ وابستگی اعتبارات به دین در عدالت اجتماعی

بقای جامعه مستلزم وجود عقل و توانایی تشخیص راه درست در میان انسان‌هاست و دین در ساماندهی عدالت اجتماعی نقش محوری ایفا می‌کند. دین بر اساس نظام فکری پایه‌ای خود، مسیر درست را به انسان و جامعه نشان می‌دهد و در این فرآیند، عدل به ارزشی اعتباری تبدیل می‌شود که تحقق آن، شکل‌گیری عدالت اجتماعی را ممکن می‌سازد. انبیا، با توجه به فطرت انسان‌ها، افراد و نوع بشر را به سمت عمل بر اساس معیارهای فطری خود دعوت می‌کنند تا با پیروی از آن‌ها به سعادت

بررسی شد، تقسیم‌بندی اعتبارات و ارتباط آن‌ها با دین‌شناسی، جایگاه ادراکات اعتباری را در تبیین دین به‌عنوان راهنمای رفتار غایت‌مند روشن می‌سازد. در این چارچوب، رابطه میان حقیقت و اعتبار، نقش زبان در گزارش واقع و جعل اعتبارات تشریحی، و پیوند میان معرفت‌شناسی و هدایت، نقش محوری دارند.

نظریه ادراکات اعتباری همچنین امکان تحلیل ارزش‌ها و اخلاق دینی را فراهم می‌کند؛ اخلاق دینی، ارزش‌های دینی و رفتار عملی انسان، بر اساس این اعتبارات شکل می‌گیرند و نسبت عقل و وحی نیز در دین‌شناسی علامه از طریق همین ساختار اعتباری معنا می‌یابد. در سطح عملی، دین با اعتبارات درونی خود در حوزه‌های مختلف، شامل وجوب مناسک دینی، جعل قوانین، تحقق وجوب‌ها، عدالت، سازمان اجتماعی و سعادت انسان پیوند خورده است. به‌طور مشخص، وابستگی دین به اعتبار وجوب، عدالت، اجتماع و کارکردهای هدایت‌کننده آن، نشان می‌دهد که ادراکات اعتباری حلقه واسط میان آموزه‌های وحیانی و رفتار انسانی هستند.

بر این اساس، بازشناسی نظریه ادراکات اعتباری نه تنها برای فهم فلسفه اخلاق و معرفت‌شناسی عملی علامه ضروری است، بلکه برای درک کامل دستگاه دین‌شناسی او نیز اهمیت بنیادین دارد. این نظریه به‌مثابه یک الگوی روش‌شناختی عمل می‌کند که در آن تشریح، عمل، اخلاق و سازمان اجتماعی، در یک نظام منسجم و غایت‌مند مبتنی بر ساختار اعتباری انسان، به یکدیگر متصل می‌شوند و امکان تبیین کارکرد عملی دین و هدایت انسان در زندگی فردی و اجتماعی را فراهم می‌آورند.

در مجموع، بررسی انواع وابستگی‌ها - از وابستگی مناسک به اعتبار وجوب گرفته تا نیاز دین به عدالت، اجتماع، و سپس وابستگی اعتبارات به دین در مسیر تعدیل استخدام، تحقق عدالت اجتماعی و تأمین سعادت - نشان می‌دهد که رابطه دین و اعتبارات در دستگاه فکری علامه طباطبایی یک‌سویه و ساده نیست. دین بدون اعتبارات نمی‌تواند وارد عرصه عمل شود؛ زیرا حتی بنیادین‌ترین عناصر تشریح - از وجوب و حرمت گرفته تا ساختارهای حقوقی و اجتماعی - همگی در قالب اعتبارات شکل می‌گیرند. از سوی دیگر، اعتبارات انسانی نیز بدون هدایت دین دچار خودمحوری، افراط در استخدام، یا بی‌ثباتی اخلاقی شده و از غایت حقیقی انسانی فاصله می‌گیرند.

به بیان دیگر، دین و اعتبارات در نگاه علامه یک رابطه دوطرفه و تکمیلی دارند: دین، اعتبارات را در مسیر صحیح و فطرت‌محور تعدیل می‌کند و اعتبارات زمینه تحقق خارجی دین و هدایت را فراهم می‌سازند. نتیجه آنکه، نه دین بدون اعتبارات قابل تحقق است و نه اعتبارات بدون دین می‌توانند ضامن سعادت و عدالت شوند. این هم‌سویی و هم‌پوشانی، اساس نظام دین‌شناسی علامه را می‌سازد و نشان می‌دهد که فهم دین بدون تحلیل دقیق اعتبارات ممکن نیست.

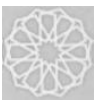
۷ نتیجه‌گیری

تحلیل نظریه ادراکات اعتباری در دستگاه فکری علامه طباطبایی نشان می‌دهد که این نظریه، بنیان فهم دین در اندیشه او را شکل می‌دهد و نقشی فراتر از تبیین رفتار انسانی دارد. همان‌طور که در مقاله

منابع

- قرآن الکریم.
- ازدری زاده، حسین، (۱۳۸۲)، تعیین اجتماعی معرفت‌های وحیانی در اندیشه علامه طباطبایی، *حوزه و دانشگاه*، شماره ۳۵.
- جعفری ولنی، علی اصغر، (۱۴۹۴)، استاد مطهری و ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، *اندیشه علامه طباطبایی*، دوره ۲، شماره ۱.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۷)، شریعت در آیین معرفت، قم: اسراء.
- خسروپناه، عبدالحسین، (۱۳۹۰)، علامه طباطبایی فیلسوف علوم انسانی-اسلامی، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سروش، عبدالکریم، (۱۳۶۱)، دانش و ارزش، پژوهشی در ارتباط علم و اخلاق، چاپ اول، تهران: انتشارات آسمان.
- سجادی، جعفر، (۱۳۸۰)، فرهنگ علوم فلسفی و کلامی، تهران: امیرکبیر.
- طباطبایی، محمدحسین، (بی‌تا)، اصول فلسفه و روش رئالیسم، تهران: انتشارات صدرا.
- _____، (۱۳۹۶)، *تحریر الرسالة الولاية شمس الوحي التبریزی، عبدالله جوادی آملی، تهران: نشر اسراء.*
- _____، (۱۳۵۰)، اسلام و اجتماع، قم: جهان‌آرا.
- _____، (۱۳۶۲)، آموزش دین، چاپ اول، قم: جهان‌آرا.
- _____، (۱۳۶۳)، رسائل السبعة، قم: بنیاد علمی و فکری استاد علامه سید محمد حسین طباطبایی.
- _____، (۱۴۱۵)، *نهاية الحکمه، موسسه نشر اسلامی.*
- _____، (۱۴۲۸)، *مجموعه الرسائل العلامة الطباطبائی، چاپ اول، قم: انتشارات مکتبه فدک لاحیاء التراث.*
- _____، (۱۴۱۷)، *المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.*
- _____، (۱۳۶۰)، *الرسالة الولاية، چاپ اول، قم: موسسه اهل البيت.*
- _____، (۱۳۹۷)، *شیعه، قم: انتشارات هجرت.*
- _____، (۱۳۸۳)، *شیعه در اسلام، چاپ ۱۷، قم: انتشارات اسلامی.*
- _____، (۱۳۶۹)، *فرازهایی از اسلام، تهران: انتشارات صدرا.*
- _____، (۱۳۶۵)، *الرسائل التوحیدیه، قم: بنیاد علمی-فکری علامه طباطبایی.*
- _____، (۱۳۶۶)، *الولاية، ترجمه همایون همتی، تهران: امیرکبیر.*
- _____، (۱۳۸۱)، *تعلیقه علامه بر بحارالانوار مجلسی، بی‌جا، بی‌نا.*
- _____، (۱۳۷۴)، *ترجمه تفسیر المیزان، مترجم موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.*
- _____، (۱۳۸۷)، *روابط اجتماعی در اسلام، قم، بوستان کتاب.*
- _____، (۱۳۸۸)، *بررسی های اسلامی، به کوشش سید هادی خسروشاهی، قم: بوستان کتاب.*
- _____، (۱۳۸۲)، *اصول عقاید و دستورات دینی، به کوشش اصغر ارادتی، قم: دفتر تنظیم و نشر آثار علامه طباطبایی.*
- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۸)، *مجموعه آثار، تهران: انتشارات صدرا.*

-سیاسی علامه طباطبایی، دانشگاه اسلامی،
شماره ۳۹.

یزدانی مقدم، احمدرضا، (۱۳۸۸)، مردم سالاری دینی
در پرتو ادراکات اعتباری علامه طباطبایی،
حکومت اسلامی، شماره ۱، سال چهاردهم.

نصر، حسین، (۱۳۸۰)، معرفت و امر قدسی، ترجمه
فرزاد حاجی میرزایی، تهران: فرزاد.

یزدانی مقدم، احمدرضا، (۱۳۸۷)، حرکت جوهری و
ادراکات اعتباری با نگاه به اندیشه فلسفی